

BRANDER-SUKU KARJALAISENA KANSANVALISTAJANA

“Sen kalleimmasta pyrinnöstä, sen kansansivistyksestä...”

Karjalan muusta Suomesta geopoliittisesti poikkeava sijainti on toisaalta rikastanut alueen kulttuurellis- taloudellista elämää toisaalta altistanut sen idän ja lännen väliselle tuhatvuotiselle sotilaalliselle vyörytykselle. Autonomian ajan jälkipuoliskon yhteiskuntarakenteen ja koulutuksen itään viipeellä saapuneet uudistukset saivat väliin omintakeisia sovelluksia. Valtion- ja kuntatalouden verkkainen vahvistuminen pakotti yksityishenkilöitä ensisijaiseen vastuuseen sivistyön virittämisestä. Syrjäseuduilla siihen tarvittiin vielä sellaista monipuolista kansalaisaktiivisuutta, jota esimerkiksi kiteeläinen Telen-Brander-suku osoitti.

Filosofian maisteri *Uno W. Telen* (1807 - 1890) aloitti työn syntymäpitäjänsä Kiteen kappalaisena vuonna 1836. Kirkkoherrana (1854-) hänen vaikutuksensa ulottui paikkakunnan sosiaalisen elämän kaikille sektoreille. Opiskelijana Turun yliopistossa Hegelin filosofiasta omaksuttu kansallisuusajattelu välittyi myös hänen lapsiinsa. Nälkävuosien mentyä rovasti sai Kiteen pitäjänkokouksen päättämään, että eräät saadut lahjavarat käytettäisiin kansakouluun, mutta Kuopion lääninhallitus määräsi ne vaivaiskassaan. Syksyllä 1869 päästiin kuitenkin konkreettiseen tulokseen, kun maakunnan ensimmäinen kunnallinen kansakoulu (samanaikaisesti Kontiolahden kanssa) aloitti toimintansa Kiteen kirkonkylässä.

Joulukirjeessään ystävälleen Telenille Uno Cygnaeus kirjoitti tulewansa tarkastamaan tuon uuden koulun, jolloin "saamme yhdessä puhella rakkaasta isänmaasta ja sen kalleimmasta pyrinöstä, sen kansansivistyksestä".

Rovastin jälkeläiset kunnioittivat isänsä valistusmielisyyttä rakentamalla tämän kotikylään Suorlahteen kansakoulun. Hankkeen toteutti, perintövarojen turvin, Telenin vävy Axel Brander vuonna 1891. Kunta ei kuitenkaan ottanut koulua vastaan edes lahjaksi, joten talo sai seisoa tyhjänä viitisen vuotta. Pitäjän, etenkin sen mahtavien maakauppiaiden, penseys sivistyspyrkimyksiä kohtaan oli suvulle jatkossakin pettymys.

Koivikon sisarukset - kansansivistäjiä kaikki

Telenin Anna-tytär (1846 - 1933) oli avioitunut varsinais-suomalaisen FM *Axel Emil Branderin* (1839 - 1924) kanssa. Tämä oli joutunut patrioottisuutensa vuoksi vallanpitäjien mustalle listalle. Siksi hän, virantavoittelun sijasta, osti tunnetun tehtailija Nils Ludvig Arppen perikunnalta Koivikkonimisen kartanon. Tuolla kunnostamallaan suurtilalla Brander ryhtyi erilaisten viljelymenetelmien ohessa kokeilemaan myös kirjailija Leo Tolstoin ideoita. Vastoin ympäristön ennustuksia - "velkaisen maisterin maataloudesta"- sukeutuikin edelläkävijä. Vuonna 1877 aloittaneesta Koivikon karjanhoito- ja meijerikoulusta sekä sen maatilalta pitäjäläiset omaksuivat separaattorin käytön lisäksi mm. lannoituksen, suoviljelyn ja turpeen käytön perusteita. "Poika-Akseli," agronomi Branderin aikana Koivikosta kehkeytyi laajenevan maatalousopetuksen tyyssija, josta edelleen nykyinen, Pohjois-Karjalan koulutus-kuntayhtymän ylläpitämä oppimiskeskus - Kiteen maaseutu-opisto.

"Vanha maisteri" oli perustamassa Pohjois-Karjalan Maan-

viljelysseuraa edustaen valtiopäivillä myös alueensa talonpoikaissäätyä. Maanviljelysneuvoksen arvon saaneen Branderin perhe omaksui kotikielekseen suomen ja samalla velvoitteen ponnistella sen hyväksi. Kaikki yhdeksän lasta koulutettiin, ja heistä vain nuorena kuollut Esteri ei ehtinyt osallistua opistotyöhön. Muut Branderit opiskelivat, opettivat tai hallinnoivat Uudenkirkon, Pohjois-Karjalan, Perä-Pohjolan, Puhoksen tai jossakin muussa kansanopistossa:

- Augusta, kotitalousopettaja (1867 - 1949) & FM Johannes Laine (1866 - 1933) - oli Uudenkirkon (Kanneljärven) opiston perustaja- ja johtajapari (1894 - 98). Vaimo ansioitui naisen aseman (marttajärjestö ym.) kohentajana, mies etenkin Joensuuun politiikassa (kunnallisneuvos) ja sen lyseon rehtorina; molemmat toimivat myös kansanedustajina.

- Gösta Brander, arkkitehti (1863 -1944) toimi opettajana Haapaveden ja Virolahden opistoissa, piirsi nykyisen Perä-Pohjolan opiston päärakennuksen.

- Uuno Brander, agronomi (1870 - 1934) työskenteli opettajana Uudenkirkon ja Pohjois-Karjalan opistoissa, mukana vm:n hallinnossa, oli Suomen rajaseututyön uranuurtaja ja maataloushallituksen ylijohtaja (myös kansanedustaja ja maatalousministeri ym).

- Helena Brander, käsityönjohtaja (1872 - 1953) toimi opettajana Pohjois-Savon opistossa (kansanedustaja).

- Anna Luikko, meijeristi (1874 - 1917) työskenteli mm. musiikin- ja voimistelunopettajana Puhoksen opistossa.

- Akseli Brander, agronomi (1876 - 1958) toimi opettajana Uudenkirkon ja Puhoksen opistoissa ollen pitkään mukana Pohjois-Karjalan opiston hallinnossa (kansanedustaja).

- Eevi, opettaja (1877 - 1959) & FM Esa Takala (1864 - 1914) oli Perä-Pohjolan ja Puhoksen opiston perustaja- ja johtajapari.

- Siiri Brander, käsityönopettaja (1880 - 1940) työskenteli mm. Puhoksen opistossa.

A. E. Brander mukaan lukien koivikkolaisista ja heidän puolisoistaan kuusi henkilöä toimi eri vaalipiireistä lähteneinä kansanedustajina. Lienee yhden suvun Suomen ennätys? Kaikkien heidän aatetaustansa ankkuroitui talonpoikaissäädyn kautta nuorsuomalaisuuteen.

Koivikkolaiset perustivat Pohjois-Karjalan ensimmäisen nuorisoseuran Kiteelle vuonna 1891 ja rakennuttivat Suorlahden nuorisoseuratalon toimien aktiivisesti eri paikkakuntien seuratyössä. Suvun naiset käynnistivät maratta-yhdistyksiä sekä kirkolle että kyliin, miehet vuorostaan maamiesseuroja, osuusmeijereitä ja suojeluskuntaosastoja Akseli Branderin vastatessa vapausodassa Karjalan rintaman talouspäällikkyydestä.

Tolstoillais-grundtvigilainen tartunta

Kyltymättömänä kirjallisuuden kuluttajana maanviljelysneuvos luki Tolstoin teokset alkukielellä sitä mukaa kun ne ilmestyivät. Lapsista etenkin Eevi-tytär viehättyi kreivin radikaaleista ajatuksista.

Päättäjien penseyteen kyllästyneinä isä ja tytär Brander käynnistivät itse Suorlahden kansakoulun toiminnan hoitaen kahdestaan 47 oppilaan kasvatustyön vuosina 1896 - 98. Vastaitten talo kelpasi kunnalle. Polttopuiden pilkkomisen ym. puuhien lisäksi he tekivät koulullaan myös nuorisoseuratyötä. Sunnuntaisin isä luki kyläläisille Tolstoin tekstejä.

Maamme akateemisissa piireissä 1890-luvun alussa voimallisena omaksuttu kansanopisto-ate tarttui myös Brandereihin. Laineen pariskunta perehtyi siihen Viipurilaisen osakunnan stipendiaatteina Tanskassa perustaen sitten syksyllä 1894 Kanneljärvellä toimintansa aloittaneen Uudenkirkon kansanopiston. Sieltä Eevikin sai opistotyön ensi kipinän, mikä vahvistui Savo-Karjalaisen osakunnan Pohjois-Karjalan kansanopistoiltamassa Helsingissä. "Siinä juhlassa oli sellai-

nen isänmaallinen henki, joka voimakkaana tunkeutui meihin nuoriin kuulijoihin. Siitä kaikesta puheesta ja laulusta minun sieluni valistusaatteelle lämpeni ...”

Koivikolle saapui vuodeksi töihin tanskalainen talontytär Maria Snabe. Grundtvigilaisen hojskolen kasvattina hän alkoi pian kritisoida havaitsemiaan epäkohtia kuten Suomen jyrkkää säätyrajoitusta ja pappien koleita saarnoja. “Heidän puheensa eivät ole e l ä v ä ä s a n a a, missä on heidän sydämellisyys ja aito sivistys?” Eevi suuttui huonetoverinsa kärkevyydestä, mutta tarkkailtuaan ympäristöään hänen oli myönnettävä Marian olevan yleensä oikeassa. Eevi päätti matkustaa kesällä 1898 ystävänsä kanssa Jyllantiin tutustuakseen omakohtaisesti sen herättäviin elämäntapoihin.

Salling hojskolessa hän osallistui kesäkurssille jääden sitten töihin talon puutarhaan. Hän tutustui sekä suuriin Ryslingenin että Askovin opistoihin päätyen lopulta pieneen själlantilaiseen Hong hojskoleen. Siitä muodostui Brandereille toinen koti, sillä myöhemmin johtaja Jörgensenin Thea-tytär avioitui Akseli-veljen emännäksi Koivikolle. Hongilais-kiteeläinen vuorovaikutus muodostui kestäväksi. Vaatimatonta Hongia kutsuttiin husmand- eli t o r p p a r i o p i s t o k s i, koska se oli suunniteltu pienviljelijäväestön tarpeisiin. Sen käytäntöön valmentava, mutta ihmisen kokonaispersoonallisuutta vaaliva opetusohjelma, miellytti pohjoiskarjalaisia enemmän kuin eräät tietopainotteiset ja tasokkaat hojskolet. Lisäksi ne korkeine opiskelumaksuineen lähenivät liikeyrityksiä.

Elinikäisinä Tanskan ystävinä Uuno, Akseli ja Eevi Branderista tuli sekä tanskalaismallisen maatalouden ja osuustoiminnan että grundtvigilaisen kasvatustilafilosofian soveltajia kotimaassaan.

Takaloiden takkuinen alkutaival

Hjalmar Mikander kutsui Eevin Tanskasta johtamansa Pohjois-Savon opiston naisopettajaksi Maaningalle. Tuo työvuosi sattui helmikuun manifestin aikaan, jolloin väki nousi ympäri maan spontaanisti vastustamaan laittomuutta. Mikander oli näkyvä hahmo suuren adressin organisoinnissa, ja opistoväki koki tuon valapaton vuoden eri kansalaispiirejä havahduttavaksi ja yhtenäistäväksi tekijäksi. Siten maamme kansanopistoista muotoutui niiden ensivuosisista alkaen venäläistämisyrykimysten henkisiä torjuntapesäkkeitä.

Eevi ei kuitenkaan tullut toimeen johtajansa kanssa, joten hän hakeutui syksyllä opettajaksi Miehikkälän kansakouluun. Sielläkin hän nuorisoseuratyötä tehdessään leimautui tolstoilaiseksi. Niissä merkeissä tuo Karjalan neiti myös ihastui Etelä-Pohjanmaan nuorisoseuran puheenjohtaja *Esa Eetu Takalaan*. Tämä isänmaallisten puheitten ja kirjoitustensa vuoksi viranomaisten hylkimä, opintovelkainen maisteri matkusti kuitenkin New Yorkiin Siirtolais-lehden toimittajaksi. Kirjeissään hän kuvaili Eeville suomalaisten riitoja ja alennustilaa "tämän metropolin syövereissä, missä tunteet kuoletaan ja raha vallitsee. Täällä kaivataan kipeästi valistajia, mutta uskon kuitenkin voivani palvella kansaani paremmin siellä kotona." Bobrikovin yltyvä häikäilemättömyys ja kaipaus Eeviin toi hänet takaisin Suomeen. Nuorten häät vietettiin morsiamen kotona Koivikolla nuorisoseura- ja kansanvalistusjuhlan merkeissä.

Esa avusti Santeri Alkion Pyrkijä-lehteä kierrellen samalla Pohjanmaata vastustamassa siirtolaisuutta, kunnes hänet talvella 1900 kutsuttiin päätoimittajaksi Pohjois-Karjalaan. Sen niminen oli uusi joensuulainen, lähinnä Branderien omistama sanomalehti. Alkuun kirjoitettiin maltillisesti, mutta sitten toimituksen tiukkeneva perustuslaillinen linja johti lehden lakkauttamiseen. Takalan kynä suolsi liian suorասukaista teks-

tiä. Työtön journalisti hakeutui perustettavan Perä-Pohjolan kansanopiston johtajaksi, sillä nuorisoseuramiehenä hän oli tunnettu aikuiskasvattajien piirissä. Siksi Esa sai Pohjalaiselta ja Eevi puolestaan Savokarjalaiselta osakunnalta matka-stipendin hakeakseen tulta Tanskasta.

Marraskuussa 1901 Takalat käynnistivät opistotyön Alatorniolla. Lankilan pirttiin saapuneet 50 opiskelijaa osoittivat myös pohjoisesta löytyvän sivistystarvetta. Nuorten kanssa johtajapari tuli toimeen ja nautti kasvatustyöstään. Toisten opettajien kanssa ei mennyt niin hyvin, ja johtokunnan kanssa Esa riitaantui niin, että kun hänen työ sopimuksensa umpeutui, niin Takalat jättivät Tornion. Tuolloin opiskelijamäärä oli pudonnut puoleen ja laitos aiottiin muuttaa karjanhoitokouluksi.

Niin ei kuitenkaan tehty, sillä opisto oli saanut lahjoituskartanon sekä 743 ha maata. Siten pystyttiin kustantamaan Tornionjoen partaalle tuhti toimitalo. Sen piirsi arkkitehti Gösta Brander ohjeenaan: "suunnitelma on toteutettava Pohjois-Karjalan kansanopiston piirustusten mukaisesti". Rakennus vihittiin käyttöön marraskuussa 1904, mutta tuolloin laitoksen johtoon oli jo astunut maisteri Niilo Liakka.

Rakennusprojektin lisäksi voidaan Takaloitten ansioksi lukea raskaan käynnistämävaiheen läpivieminen. Aviopari muotoili opiston kasvatusohjelman paitsi herättäväksi myös käytännölliseksi ja maahenkiseksi, sillä vuosisadan alussa esimerkiksi sianhoito oli pohjoisessa vielä täysin tuntematonta. Perä-Pohjolan opisto jäi henkiin ja on nyt liki 100-vuotiaana kehittynyt alueensa keskeiseksi kulttuurilaitokseksi.

“Tänne teidän on rakennettava kansanopisto!”

Takalat muuttivat Porvooseen, missä Esa toimitti kolmisen vuotta vanhasuomalaista Uusimaa-lehteä Eevin keskittyessä

kodinhoitoon. Pettymyksekseen miehen terveys ei pitkän päälle kestänyt yöllistä toimitustyötä, joten oli etsittävä vaihtoehtoja. Alkio houkutteli ystävänsä tuolloin perusteilla olevan puolueen sihteeriksi. Sanaseppona Esa keksi tulokkaalle sen Maalaisliitto-nimen, mutta ei muuten sitoutunut poliittiseen toimintaan.

Brander-suvun piirissä oli jo pitkään kytenyt haave kotitanhuville perustettavasta kansanopistosta, ja olipa "vanha maisteri" ajattanut jo sen peruskivetkin lehtikuusikkaiselle kumpareelle. Vuosien 1898 ja 1900 Tanskan matkoillaan Uno Brander vieraili maatalouskoulujen ohessa monessa hojskolessa kirjoittaen langolleen Johannes Laineelle: "Kansanopisto on minut voittanut. Emmekö me kaksi voisi ryhtyä puuhaamaan vaikka kuinkakin pientä opistoa Kiteelle? Saisi siinä isämmekin sitten luennoida valistusfilosoifeista ja Tolstoistaan." Nuori agronomi oli jo itse ehtinyt opettaa Länsi-Suomen, Uudenkirkon ja Pohjois-Karjalan opistoissa. Maata kiertäessään hän oli havainnut viljelijäväestön heikon yleissivistyksen ja ammattitaidon tason. Lisäksi hän oli yrittänyt houkutellessa syksyllä 1895 Kontiolahdella aloittaneen Pohjois-Karjalan opiston Kiteelle tarjoamalla yhdessä Telenveljesten kanssa suvun omistamaa Lepolahden kartanoa sen toimipaikaksi. Päinvastoin kuin muut tarjoukset olisi kartanon luovutus sivistystarkoituksiin tapahtunut ilmaiseksi.

Tietämättä sukuhaaveesta mitään vieraili Salling hojskolen johtaja A. Axelsen syksyllä 1898 Koivikolla tervehtimässä Brandereita. Ihaillessaan Puhosmäeltä avautuvaa karjalaismaisemaa hän huudahti: "Tänne teidän on rakennettava kansanopisto!"

"Se päivä vielä tulee"...

Bobrikovin kaudella uuden, vielä patrioottiseksi epäiltävän, laitoksen perustaminen ei ollut mitenkään mahdollista, mutta

kansalaisvastarinnan nousun ja venäläisotteen höllentymisen myötä tilanne muuttui. Asiaa oli valmisteltu hiljaisuudessa, joten Axel E. Branderin helluntaina 1907 Koivikolle kutsumat 15 henkilöä (joista yhdeksän oli Brandereita) päättivät kansanopiston perustamisesta paikkakunnalle. Kannattajayhdistyksen puheenjohtajaksi valittiin kokouksen koollekutsuja, opiston johtajapariksi Esa ja Eevi Takala. Määräaikaisiksi toimitiloiksi oli neuvoteltu Kaukas Oy:n tyhjä tehdaskiinteistö kosken partaalta, joten koulun nimeksi lankesi luonnostaan Puhoksen kansanopisto. Se perustettiin yksityiseksi laitokseksi samaan tapaan kuin aiemmin Suolahden kansakoulukin. Aloitustuen lisäksi opistolle kuitenkin jatkossa toivottiin suurenevaa valtionapua. Sen sijaan avustusta ei anottu omasta kunnasta, koska siellä oli vastustajia. Raittiushenkisinä Branderit mm. taistelivat kotipolttoa vastaan, mikä asenne ei välttämättä niittänyt suosiota pontikkapitäjässä.

Lähinnä suvun piiristä koottu alkupääoma 2 500 mk ei riittänyt edes rapistuneen rakennuksen korjaukseen (4 200 mk), vaikka Kaukas tuli kuluissa vastaan eikä perinyt tiloistaan vuokraa. Siten laitoksen ekonomia oli jo ennen sen työn alkamista horjuvalla pohjalla.

Bobrikovin murhan jälkeen Eevi oli Porvoosta kirjoittanut Hongin ystävilleen kotimaansa sallivimmista oloista, joissa heidän sukunsa kaavailema oma hojskolekin saattaisi toteutua. "Se päivä vielä tulee, vaikka siihen voi kyllä mennä vuosia..."

Terveydelliset syyt olivat pakottaneet Takalan perheen talvella 1907 muuttamaan Kiteelle. Sieltä käsin Esa tutki opiston perustamista vaihtoehtoisesti Sääminkiin, mutta siitä mahdollisuudesta kilpailivat myös Savonlinnan seudun kristilliset piirit. Samoihin aikoihin senaatti oli nimittänyt Uuno Branderin maataloushallituksen ylitarkastajaksi ja hänet oli myös valittu vuoden 1907 valtiopäiville. Näköalapaikaltaan käsin ylitar-

kastaja rakenteli sen Helsingin verkostonsa, jonka turvin hän syksyllä pystyi hankkimaan Suomen senaatilta luvan kansanopiston perustamiseksi Kiteen Puhoskylään. Lupa myönnettiin huolimatta hakemuksen avoimen kansallishenkisestä työohjelmasta. Oli vain toimittava ripeästi, sillä venäläistämispolitiikan ennakoitiin vielä käynnistyvän uudelleen. Se päivä tuli paljon nopeammin kuin Eevi oli uskonutkaan.

Kohisevan kosken partaalla

Pohjois-Karjalan toisen kansanopiston avajaisia (1.11.1907) lehdistö luonnehti pieneksi maakuntajuhlaksi, mutta ennen kaikkea se oli suvun 13 -vuotisen unelman toteuma ja iäkkään Axel E. Branderin tähtihetki. Saihan hän sydäimestään puhua täpötäydelle salille kansanvalistuksesta, pienistä kansoista ja Tolstoista. Johtaja Takala luonnehti alkavaa työkautta "henkisen pellon kyntämisen ja viljelyn ajaksi. Tässä meidän opistossa juurrutamme opiskelijoihimme rakkautta maahan ja sen kansaan. Sanonta, ken ei työtä tee, sen ei syömänkään pidä, on täällä Puhoksessa erityisessä kunniaassa."

Opiskelijoita kirjoittautui sisään ilahduttavasti 28. Harva oli Kiteeltä aiemmin lähtenytkään opistoihin, olihan rautatietön kunta varsin eristetty. Sijaintiinsa nähden opiston opettajisto oli yllättävän pätevää, siitä ei tingitty. Suvun kykyjen lisäksi luennoitsijoina ja opettajina vieraili alansa taitajia. Kevättalvisin järjestettiin erityinen kulttuuriviikko, jolle myös pitäjäläisiä kutsuttiin. Branderit olivat varsinaisia kirjallisuuden suurkuluttajia. Kirjailijoista pistäytyivät heillä ainakin Eino Leino, Santeri Alkio ja Ilmari Kianto. Maa-, karja- ja metsätalouden opetuksessa hyödynnettiin läheisen Koivikon tilan tarjoamia hyviä mahdollisuuksia. Runsaille käsityö ja kotitalouden tunneilla valmennettiin nuoria sekä oma-aloitteisuuteen että omavaraisuuteen. Tanskasta omaksutulla ilo isella

Puhoksen kansanopistoväki lukuvuonna 1907-1908. Esa Takala edessä, Eevi kolmannen rivin keskellä.

l a u l l a eläydyttiin vaihteleviin tunnelmiin ja oppitunti avattiin aina yhteisviisulla. Harmonio oli kallis hankinta, mutta se myös oli ahkerassa käytössä.

Kolmen ensimmäisen työvuoden opiskelijamäärä oli 77 eli keskimäärin 25 vuosi. Senjälkeen luku laski 10:n vaiheille ja allekin. Kaikkiaan opiston suoritti (1907 - 1917) sen 10 toimintavuonna yhteensä 163 nuorta eli keskimäärin 16,3. Tyttöjä heistä oli 93 ja poikia 63. Puolet oli kiteeläisiä ja muutkin naapuripitäjistä. Melkein 70 % oppilaista tuli tilallisten kodeista, usein niistä samoista perheistä, joihin Branderit muutenkin olivat kontaktissa. Loput olivat tilattomien, työläisten tai käsityöläisten lapsia. Kansakoulun käyneitä oppilaista oli 54 %, osan sitä tai muuta käyneitä 20 % ja täysin kouluttamattomia oli 26 %. Monet ympäristön nuoret kävivät opiskelemassa kotoaan käsin, mikä pudotti laitokselle kertyviä tuloja. Maan alhaisimmista opiskelijamaksuista joutuksen ne muutenkin jäivät odotettua vähäisimmiksi.

Unelman täyttymys

Kolho tehdastila soveltui huonosti internaattipedagogiikkaan, vaikka hallin sijainti virran katveessa oli oiva. Tanskalaiset painottivat esteettisen ympäristön merkitystä tunnevaltaisessa hojskoletyössä. Eikä Puhos, Kiteen ainoana teollisena taajamana, ollut mielipideilmastoltaan kovin myönteinen. Opinahjo painotti agraarisuuttaan, vaikka sosialismin vaikutus kylässä oli huomattava. Opistohankkeen alkuperäinen tavoite oli "oma tupa ja oma lupa," mutta miten varaton perhe siihen yltäisi?

Ongelman ratkaisi äveriäs sukulaisinsinööri Ivar Telen luovuttamalla Takaloille Suorlahden kylästä lehtevän Riuskunniemensä. Tuolle pitkällä maksuajalla hankitulle tilalle Esa rakennutti komean pohjalaispytingin. Sen yläkerrassa

sijaitsi mm. tyttöjen käsityöluokka Helskylä ja alakerrassa poikain veistola Jymylä. Muukin suku luototti johtajaparia ollen valmis tukemaan sitä vielä yli pahimpien velkavuosien, sillä se halusi opistotoiminnan juurtuvan nimenomaan Kiteelle eikä Savoan.

Vuonna 1913 laitoksen nimi muutettiin Kiteen kansanopistoksi, koska haluttiin samaistua yhden kylän sijasta koko laajaan pitäjään. Rakennusvuosi jouduttiin työskentelemään sukulaistalo Orpolassa, mutta syksyllä 1914 kaikki näytti hyvältä, kun tarkoituksenmukainen internaatti otti vastaan 17 kasvattiaan. Heitä oli siis enemmän kuin vuosiin, joten opistokotiin muodostuisi kunnan opistoperhe. ”Onnellinen johtaja piti uuden kansanopistonsa avajaiset suuren innostuksen vallassa,” kirjoittivat sanomalehdet.

Valtava hengenpalo

Laitoksen ylläpidon ja rakentamisen paine kumminkin rasittivat Esa Takalan haurasta terveyttä niin, että vilustuttuaan tienteossa hän ei enää saamastaan taudista toipunut. Hän kuoli runsas viikko elämänsä päätavoitteen täyttymisestä. Ensimmäinen puutyö, mikä Jymylässä tehtiin, oli johtajan ruumisarkku.

Sukuhankkeen toteutusvaihe kääntyi samalla sen asteittaiseksi alamäeksi. Eevi Takala joutui ottamaan koulunpidon harteilleen. Sinnitellen sen kanssa vielä kolme vuotta hän itse opetti jopa 12 eri ainetta, sillä opettajistoa oli supistettu jo Esan eläessä. Valistustyön päätepiste tuli viimeistään silloin, kun raha ei enää riittänyt lamppuöljyyn. Pärean valossa opettamista ei sentään voitu ajatella.

Tuohon opistotoiminnan pontevaan ylläpitoon viitaten Santeri Alkio myöhemmin nimesi seitsenlapsista perhettään elättävän leskirouva Takalan s a n k a r i n a i s e k s i. Kirjailija

oli vierailut kesällä 1914 Suorlahdessa ystäviensä luona. "Kesken kiivaan rakennustyönkin Esa Takalassa hehkui se valtava hengenpalo, minkä hän oli jo teinipojasta lähtien omannut", muisteli päätoimittaja Pyrkijässään.

Karjalan kansan köyhyys

Keskikarjalainen aikuiskasvatushanke sekä virittyi että myös pitkälti eli idealismin varassa. Henkisen ja rahallisen avun lisäksi suku ja ystävät lahjoittivat alkavalle koululle opetusvälineitä (puusorvi, kangaspuita, karttoja) niin, että pienimmällä opistolla oli nimissään nidemäärältään kohta maan toiseksi suurin kirjasto. Sukulaisten metsistä ja vainioilta saatiin yleensä vapaasti tarve- ja polttopuuta sekä karjan- että pellontuotteita. Appivanhemmat myös myönsivät lainaa ja takasivat luottoja.

Lankomies Johannes Laineesta tuli, myös suvun omistaman, Karjalan Sanomien (lakkautetun Pohjois-Karjalan jatkaja) päätoimittaja. Joensuussa ilmestyvä sanomalehti, jota myös Esa avusti, tuki kirjoituksin ja ilmoituksin opistotoimintaa. Brandereilla oli läheiset suhteet nuorisoseura-, maamiesseura-, osuustoiminta- ja marttajärjestöihin. Noista taustaverkostoista huolimatta vain kolmena vuotena päästiin vähintään 20 maksavan vuosiopiskelijan tavoitteeseen. Aina oli joukossa myös keskeyttäneitä ja vapaapaikkalaisia, joten tulot eivät kattaneet menoja.

Kolme vuotta toiminnan aloittamisesta kannattajayhdistys oli luovuttanut opiston omaisuuden sen johtajalle tämän rästissä olevien palkkojen vastineeksi. Siten laitoksesta todella tuli yksityinen - johtajansa omistama laitos. Sellainen oli tavallinen Tanskassa, mutta kiteeläinen malli jäi Suomen ainoaksi. Kannattajayhdistyksenkään tukea oli aina vain hankalampi koota, kuten vuoden vuoden 1913 niukka (1 000 mk) kertymä osoittaa.

“Teidän Suurivaltaisimmalle Armollisimmalle Keisarilliselle Majesteetillenne ja Suuriruhtinaallenne aina alamaisimmalla kunnioituksella ja nöyryydellä ja uskollisuudellanne” osoitetuissa valtionapuanomuksissa toistui valitus “Karjalan kansan köyhyydestä, mistä johtuen se ei ole jaksanut osottaa tätä Puhoksen kansanopistoakaan kohtaan sitä uhrautuvaisuutta, jota se kannatukseksseen tarvitsisi”.

Eivät hankemiehet olleet haikailleetkaan isoista opiskelijamääristä tai tukimarkoista, koska Uno Brander jo 1898 puhui “niikkaan opistoleipään tyytymisestä.” Niin kauan kuin toiminta täytti säädetyt ehdot, myös tuo yksityinen opisto sai valtionavun (esim. 1913-14; 6 000 + 1 500 mk). Poliittisesti epävakaisissa oloissa rahaa kuitenkin myönnettiin epäsäännöllisesti ja laskeva oppilasluku sen määrän vielä kutisti.

Vuoden 1915 - 16 toimintakertomuksessa on merkitty opettajien palkkaukseen 1 550 mk ja alle kynällä huomautus: “Johtajalle ei ole jäänyt mitään mistä maksaa palkkaa eikä toiselle miesopettajallekaan.” Vuoden 1917 - 18 kertomus toteaa: “opisto ei toiminut tänä vuonna ollenkaan ja syksyllä tulleet valtionvarat (4 500 mk) on käytetty kahden edellisen vuoden vajauksen peitoksi ja loppusumma 21 mk johtajan elämiseen. Eevi Takala - johtaja.”

Ekonomisen tuen ohessa on korostettava Brandereitten pedagogista auliutta. Lähes kaikki suvun jäsenet pistäytyivät opistolla joko luennoimassa tai pitämässä oppitunteja ilman palkkaa. Maanviljelysneuvos teki sen koko 10 toimintavuoden ajan. Liki yhtä pitkään myös, “Kiteen keisari,” Akseli Brander opasti nuoria niin maa- ja karjatalouden teoriaan kuin sen arkikäytäntöönkin vainioilla ja navetassa.

Kaikesta läheisten avusta ja Takaloitten omatoimisuudesta huolimatta kasvatustyön jatkuminen olisi edellyttänyt myös käteistä rahaa palkkoihin ym. juokseviin menoihin. Sitä ei vain kertynyt riittävästi seudulla, jossa vielä elettiin “oman aitan varassa”.

Yksityisyydestään huolimatta Puhos tuskin muutoin poikesi pohjoismaisista pienistä elämän kouluista. Hojskolemiesten Grundtvigin ja Koldin kuvat seurasivat Kiteelläkin opistosalin päädyssä patriotismin kylvöä nuorisoon elävän sanan ja isänmaallisten laulujen voimin. Juhlissa pienten Tanskan lippujen rinnalla värisivät myös itsetehdyt sinivalkoiset viirit. Keisarien kuvat käännettiin seinällä oikeinpäin, vasta kun venäläisiä topografeja liikkui lähistöllä. Vaikka impulsiivinen Esa puheissaan ryssitteli reippaasti, niin hän ei lainkaan hyväksynyt Bobrikovin ampumista eikä yläluokkamme muutakaan vallanpitäjiin kohdistamaa terroria. Vanhasuomalaisuudestaan huolimatta häntä voinee luonnehtia tolstoilaiseksi pasifistiksi. Jää arvattavaksi olisiko tämä hänen tiukka asenteensa säilynyt vielä yli tulevien väkivalta-
vuosien ?

Sillä tuolloin myös rauhanaatetta korostanut, nuorsuomalainen Eevi ripusti opistosaliin kyltin: "Turvaa rauha - liity suojeluskuntaan!" Helmikuussa 1918 Koivikolta toimitettiin Värtsilän taisteluun lähteneille suojeluskuntalaisille heinähäkkiin kätkeyty aselähetys. Hevosen ohjasti perille Takaloitten pikkupoika.

Tolstoilaisuuden vahvana peruspiirteenä pidetty pasifismi oli kokenut Sarajevon laukausten myötä globaalisen romahduksen, kun sitä näkyvästikin kannattaneet aateryhmät astuivat nöyrinä kansallisten armeijoittensa riveihin. Puheet maailmanrauhasta hukkuivat maailmansodan jylkinään.

Mutta Tolstoin ylistämä ja toteuttama työntäyteinen, yksinkertainen maalaiselämä oli myös branderilainen valinta. Sekä maanviljelysneuvos Brander että Esa Takala olivat hylänneet kaupunkielämän. Takala teki sen myös New Yorkin kovuuden kokeneena, ja Brander aina kaipaili Helsingin valtiopäiviltä Koivikolle ojia kaivamaan. Hänen pojistaan "Kiteen

keisariksi” kutsuttu Akseli jopa rehvasteli eduskunnassa maalaisuudellaan ja Uuno isännöi mieluusti Suopirttiään. Jäätyään leskeksi myös tytär Eevi perehtyi Riuskussaan maa- ja metsätalouteen niin, että pystyi sitä opettamaan.

Tolstoin vaatimus sivistyneistön velvollisuudesta lähentyä rahvasta oli sittenkin se haaste, mitä kiteeläissuku totaalisimmin noudatti. Sen perustamat koulut olivat panostamista vähäosaisten elinolojen kohentamiseen. Ehkä selvimmin se ilmeni opistoprojektissa.

Tanskasta välittynyt hojskolen k o d i n o m a i s u u s kumpusi yhteisasumisen ja -kokemisen periaatteesta. Alkuaikoina opettaja jopa nukkui opiskelijain kanssa, myöhemmin eri tiloissa mutta saman opistohirren alla. Ateriat nautittiin aina yhdessä opettajan istuessa pitkän pöydän päässä kuin isäntä tuvassaan. Sääty-yhteiskunnassa niin eliitin ja rahvaan kuin opettajan ja oppilaankin välinen kuilu oli lavea. Internaatissa sitä onnistuttiin kaventamaan ja rakentamaan kansanopistosta dialogiin perustuva emotionaalinen pienyhteisö. Ranskalaisen professori Erica Simonin mukaan hojskole - elämän koulu - oli vahva väline sääty-yhteiskunnan romuttamisessa. Sellainen instrumentti löytyi ainoastaan Skandinavian maista. Euroopassa ne kulkivat edelläkävijöinä väkivallattoman demokratisoitumisen toteuttajina.

Esa Takalan vuonna 1905 koulunsa Vaasan suomalaiselle lyseolle laatiman runon viimeinen säe kuuluu:

“Raja-aidat, säätyrajat-
Kaikki nuo sa poista pois,
Jotta tasa-arvon ajat
Sijahan jo koittaa vois!”

Tässä Raja-aidat poistakaa-juhlarunossa voidaan nähdä sekä grundtvigilaisia että tolstoilaisia vaikutteita. Takalan mielikirjan - Mistä ihmiset elävät - Tolstoi päätti lauseisiin: “Minä ymmärsin, ettei Jumala tahtonut ihmisten elävän erillään toi-

sistaan, vaan toistensa yhteydessä ja sovinnossa keskenään. Joka on rakkaudesta, se on Jumalasta, ja Jumala hänessä, sillä Jumala on rakkaus.”

Haaveet ja todellisuus

Paitsi että Leo Tolstoi oli venäläinen, niin hän vielä suhtautui kielteisesti patriotismiin. Sellaisena hän oli sangen vieroksuttu kansallishenkeä hehkuttavassa akateemisessa sivistyneistössämme. Saattoi olla, ettei koivikkolaisten tolstoilaisuuskaan aina ollut eduksi heidän pyrkimyksilleen. Joka tapauksessa heidän opistonsa oli maassamme, ellei myös koko Pohjolassa ainoa, joka avoimesti otti aatteellisia vaikutteita sekä idästä että lännestä. Opiskelijoiden koulutustason alhaisuus lienee kuitenkin ollut este ideologiselle syväkynnölle, joten tolstoilaisuus ilmeni koulussa vaatimattomana mutta lämpimänä yhteiselona.

Oman hautausmaan perustaminen ilmentää suvun juurtuneisuutta kotiseutuunsa, mutta vielä paremmin sitä ilmentää nuorten Brandereitten visio: takaperoisesta ja umpi-mielisestä Kiteestä oli kehitettävä kukoistavia kyliä omaava kulttuuripitäjä.

Rinnan Koivikon karjako- ja meijerikoulun kanssa toimisi maamieskoulu nuorille miehille (Niinikumpu), käsityökoulu naisille (Puhos) sekä molempia sukupuolia palveleva, yleisivistävä kansanopisto. Lapsillehan suku jo oli rakentanut kansakoulun ja myös rahoittanut lastenkotia. Puhuttiin myös puutarhakoulusta ja -kurseista. Kylistä olisi rakentunut kasvava yhdyskunta, jonka tarpeisiin tulisi myös osuuskauppa ja -kassa. Ahoksen puintia, lankkujen ja lautojen sahausta varten hankittaisiin höyrylokomobiili. Osuusmeijerin toimintapiirinä olisivat edelleen Niinikummun ja Suorlahden kylät. Niiden väliset suot raivattaisiin heilimöiville vainioille, joitten reu-

noille kohoaisi toimeentulevia uudistaloja ja -torppia.

Aineellisessa arkityössä ei saa unohtaa henkisiä rientoja eikä tarpeita. Olisi suotavaa, että suvusta nousisi jonkun suo-
agronomin rinnalle sellainen suopappi, joka puski rämeellä kuusi päivää viikossa turvetta ja tyydyttäisi seitsemäntenä naapurustonsa sielunnälkää.

Tuohon tapaan kirjasi toipilas Uno Brander muistiin läheistensä kanssa käymiään keskusteluja kesällä 1903. Romanttisävyiset ajatukset tähtäsivät mahdollisimman oma-
varaisen ja elinkelpoisen kyläasutuksen luomiseen. Sellaisen yhteisön, jossa sivistyneistö ja rahvas eläisivät toisiaan rikastuttavassa vuorovaikutuksessa. Aikuisoppilaitoksena kansanopisto olisi keskeisellä paikalla siinä koulutus- ja yhteistyöverkostossa, jonka varassa suku uskoi pitäjänsä nousevan henkis-aineellisesta jälkijättöisyydestään. Vuosikymmenien mittaan tuo visio pääosiltaan toteutui - eikä Brandereitten osuus ollut siinä aivan vähäinen. Kiteen kasvamisesta kaupungiksi asti he eivät maahenkisyydessään kyllä haaveilleet.

Sekä toiveita että pettymyksiä itseensä kumuloinut opistohanke oli vision heikoin lenkki. Sillä kenties olisi ollut mahdollisuutensa, mikäli toimintaa olisi voitu vielä jatkaa joitakin vuosia. Sillä heti Suomen itsenäistyttyä kansanopistojen valtionapu koheni tuntuvasti. Opiskelijamäärät kasvoivat ja rajaseudun opistoissa koulutettiin valtion varoin Venäjän Karjalasta tulleita pakolaisia. Lisäksi Uno Brander yleni Ingmanin hallituksen maatalousministeriksi. Olisiko hän siitä asemasta käsin voinut tukea riuskulaisia kehittämään laitostaan sellaiseksi "torppariopistoksi," joka häntä niin Tanskassa innoitti? Se kokeilu jäi meidän maassamme tekemättä.

Resursseiltaan vahvaan sukua ei näytä Suomessa pystyvän ylläpitämään kansanopistoa, eikä Puhos ole saanut seuraajia. Toimintaympäristönsä asenteita se kumminkin muutti valistusmyönteisemmiksi niin, että Kiteen evankelinen kan-

sanopisto on toiminut paikkakunnalla jo vuodesta 1946 alkaen. Branderit eivät siis olleet harhaisia uskoessaan pienopiston mahdollisuuteen Keski-Karjalassa. Heiltä vain puuttui se valtion, kunnan ja kirkollisten piirien tuki, mikä myöhemmissä ja kehittyneemmissä oloissa jo oli mahdollista.

Leo Tolstoi jakoi maakartanossaan Jasnaja Poljanassa päivänsä tasan ruumiillisen ja henkisen työn jaksoihin. Ehkäpä Koivikkoa voisi kutsua Pohjois-Karjalan Jasnaja Poljanaksi, mistä käsin Branderit hyödynsivät aineellis-henkisiä resurssejaan kotipitäjänsä ja kotimaakuntansa hyväksi. Siihenhän heitä velvoitti jo rovasti Telenin sivistysperintö.

Kirjoitus perustuu Vesa Tuomisen väitöskirjaan "Käy hehkuvinkin rinnoin, mielin puhtahin..." Kansanopistohankkeet Pohjois-Karjalassa vuosina 1890 - 1934. Joensuun Yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja N:o 47 Universitas Ostiensis Joensuun yliopisto University of Joensuu 1999.